

เค้าโครงเรื่อง (ฉบับเต็ม)

ว่าด้วยประวัติศาสตร์ 1300 ปี เมือง 3 ยุคของเขลางค์นคร/เมืองละกอน (นะคร/ละคร/นคร)

และนครลำปาง

ชื่อกำเนิด : โดยฮอยเมืองเก่า ๑๓๐๐ ปี

ฮิตฮอยของดีคนดี

ดีลำปางเมือง ๓ ยุค

ยุคที่ ๑ "เขลางค์นคร" เมืองคู่แฝดของ "นครทริภุญไชย"

พระนางจามเทวีพระธิดาแห่งเมืองละโว้เสด็จมาครองนครทริภุญไชย เมื่อปี พ.ศ. ๑๒๐๕ จากการทูลเชิญของพระสุกะทันตฤๅษีและพระสุเทวะฤๅษี ซึ่งสร้างนครทริภุญไชยสำเร็จลงเมื่อปี พ.ศ. ๑๒๐๓ หลังจากเสด็จมาถึงนครทริภุญไชยแล้ว ทรงให้กำเนิดพระโอรสแฝด คือเจ้ามหันตยศกุมาร และ เจ้าอนันตยศกุมาร

เมื่อพระโอรสพระชนมายุได้ ๑๘ ชันษาพระนางจามเทวีจึงอภิเษกให้เจ้ามหันตยศกุมารแฝดผู้พี่ครองเมือง เมื่อ พ.ศ. ๑๒๒๓

โอรสแฝดองค์น้องเจ้าอนันตยศกุมารปรารถนาจะมีเมืองปกครองเป็นของตนเองบ้าง พระราชมารดาจึงแนะนำให้ไปพบพระสุเทวะฤๅษีแห่งดอยสุเทพ สุเทวะฤๅษีให้ไปปรึกษากับพระฤๅษีพุทธรักษาที่ดอยบา (ชุบทรรพตริมแม่น้ำสาร เมืองลำพูน) ซึ่งได้แนะนำให้ไปพบกับพรานป่าชื่อ"เขลางค์" ผู้อยู่ดอยเขลางค์ทางทิศตะวันออกของแม่น้ำวัง เพื่อให้พรานเขลางค์นำไปพบกับพระสุพรหมฤๅษีแห่งดอยง่ามใกล้กับดอยเขลางค์นั่นเอง

เมื่อเจ้าอนันตยศ และ พระนางจามเทวีพร้อมไพร่พลไปนมัสการพระสุพรหมฤๅษีที่ดอยง่ามแล้ว พระฤๅษีจึงนำไปยังม่อนดอยด้านตะวันออกของแม่น้ำวังและได้ชี้ไปยังชัยภูมิที่เหมาะสมคือด้านตะวันตกของแม่น้ำวัง (ปัจจุบันคือที่ตั้งของวัดพระแก้วดอนเต้า) และบริเวณโดยรอบ ม่อนดอยที่พระสุพรหมฤๅษีพาพระนางจามเทวีและเจ้าอนันตยศกุมารพร้อมไพร่พลมาชุมนุมกันนั้นภายหลังเรียกว่า " ช่วงเม้ง " หรือ "สนามพล" ปัจจุบันยังมีร่องรอยอยู่ในค่ายสุรศักดิ์มนตรี มณฑลทหารบกที่ ๓๒ นครลำปาง

เมืองใหม่ที่สร้างขึ้นนี้มีขอบเขตเป็นรูปหอยสังข์(สังขปัตรสี่ฐาน) ล้อมรอบตัวเมืองด้านทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันตกส่วนด้านทิศตะวันออกติดแม่น้ำวัง กำแพงเมืองมีความยาวทั้งสิ้น ๔,๔๐๐ เมตรในเนื้อที่ ๖๐๐ ไร่ พระสุพรหมฤๅษีนำศิลาบาศก์เรียกว่า"ผาบ่อง"มาฝังไว้เป็นใจเมืองแล้วขนานนามเมืองตามชื่อพรานป่าผู้นำทางว่า "เขลางค์นคร " แล้วพระสุพรหมฤๅษีจึงอภิเษกเจ้าอนันตยศกุมารเป็นกษัตริย์ครองเขลางค์นครพระนามว่า "เจ้าอินทเรศวร"เป็นเมืองคู่แฝดกับนครทริภุญไชยแต่นั้นมา

จุดที่นำผาบ่องฝังไว้ต่อมาได้สร้างเป็นวัดขึ้น ชื่อวัดผาบ่องเป็นใจกลางเมืองเขลางค์ วัดนี้ตั้งอยู่ด้านทิศเหนือใกล้ประตูเมืองชื่อประตูผาบ่อง วัดผาบ่องปัจจุบันเป็นวัดร้างยังคงเหลือร่องรอยเนินดินมีทรางเศษพระพุทธรูป หินศิลาแลง ห้วยักษ์ เศษอิฐ วัดนี้ อยู่กลางชุมชน ทางด้านทิศเหนือของวัดช่างแต้มห่างจากวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดารามราว 1 กิโลเมตร เทศบาลนครลำปางร่วมกับหน่วยศิลปากรที่ ๗ จังหวัดเชียงใหม่โครงการจะขุดค้นเพื่อยืนยันความเป็นมรดกมหายใจเมือง เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้แก่ผู้มาเยือนและยืนยันความเป็นเมืองเก่า ๑๓๐๐ปี ให้ชาวลำปางและชนรุ่นหลังช่วยกันอนุรักษ์สืบทอดต่อไป

ยังปรากฏวัดผาบ่องอยู่อีกแห่งหนึ่งในเมืองเชียงใหม่ปัจจุบัน สันนิษฐานว่าเจ้ากาวิละเป็นผู้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๙ เจ้ากาวิละหรือพระยาวชิรปราการเป็นโอรสเจ้าฟ้าชายแก้วครองนครลำปางระหว่าง พ.ศ. ๒๓๑๗ - ๒๓๒๔ ต่อมาได้รับการแต่งตั้งให้ไปครองเมืองเชียงใหม่ เมื่อเข้าไปฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ได้สร้างวัดผาบ่องขึ้น เพื่อแสดงนัยยะว่าเป็นผู้มาจากเมืองละคอนที่ถือคติการกำหนดใจเมืองโดยใช้ผาบ่องเป็นหมุดหมาย คติความเชื่อนี้ปัจจุบันก็ยังปรากฏอยู่ในเขตไถลื้อที่สิบสองปันนา

เจ้าอินทริเกรงครองเขลางค์นครตั้งแต่ปี พ.ศ.๑๒๒๓ เป็นต้นมาต่อมาได้เสด็จไปยังนครทริภุญไชยทูลขอพระสงฆ์และพระครูพรหมมาเผยแผ่พระศาสนาในเขลางค์นคร เจ้ามหันตศุกราก็ทรงอนุญาต พร้อมกันนั้นเจ้าอินทริเกรงทูลเชิญพระราชมารดาเสด็จมายังเขลางค์นครเพื่อจะได้ปรนนิบัติสนองคุณ แล้วเจ้าอินทริเกรงทรงขอให้พระสุพรหมฤๅษีสร้างพระนครใหม่ทางทิศตะวันตกของเขลางค์นคร นามว่า อาลัมพางค์ เพื่อให้เป็นที่ประทับของพระราชมารดา พระนางจามเทวีทรงประทับที่เมืองอาลัมพางค์ ระหว่าง พ.ศ.๑๒๕๑ - ๑๒๕๗ พงศาวดารโยนกกล่าวว่า " เมืองนครเขลางค์ และอาลัมพางค์ ก็เป็นประดุจเมืองเดียวกัน คนทั้งหลายจึงเรียกว่า นครเขลางค์ลัมพางค์ (นครเขลางค์ลำปาง) " กษัตริย์ทั้งสองพระองค์ทรงบำรุงพระพุทธศาสนา สร้างวัด วิหาร พุทธสถาน อารามน้อยใหญ่ เป็นอันมาก

ต่อมาพระนางจามเทวีทรงพระประชวรจึงเสด็จกลับนครทริภุญไชย และเสด็จสวรรคตประมาณ พ.ศ. ๑๒๕๘ พระชนมายุได้ ๙๒ พรรษา เจ้ามหันตศุกรศวรรคตที่นครทริภุญไชย ประมาณ พ.ศ.๑๒๕๕ พระชนมายุได้ ๘๐ พรรษา เจ้าอินทริเกรงเสวยราชย์ที่เมืองเขลางค์นคร สวรรคตตามอายุไข ข้าราชการบริวารถวายพระเพลิงพระศพแล้วอัญเชิญพระอัฐิไปบรรจุที่ป่าไม้อย่างทิศอีสานของนครทริภุญไชย

เมืองเขลางค์นครหลังจากสมัยเจ้าอินทริเกรงมีเจ้าผู้ครองเมืองสืบต่อมาอีกหลายพระองค์ในฐานะเมืองลูกหลวงของแคว้นทริภุญไชย แต่ไม่ปรากฏนามในเอกสารใดๆ พบหลักฐานที่พาดพิงถึงบางแห่ง เช่น กฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับแสนเดชะวชิระ ให้ข้อมูลว่า ลาวเงินเรื่องโอรสขุนเจือง (พ.ศ.๑๖๔๒ - พ.ศ.๑๗๑๙) ซึ่งครองเมืองพะเยา มีโอรสชื่อลาวโร ลาวโรมีโอรส ๓ องค์ องค์โตครองเมืองพะเยาสืบไป องค์กลางให้ไปกินเมืองเขลางค์ องค์เล็กให้ไปกินเมืองนันทบุรี(น่าน)

อาณาเขตเมืองพะเยาที่อยู่ในแคว้นโยนกซึ่งเป็นอาณาจักรของชาวไทย-ยวนประชิดกับแคว้นเขลางค์มาช้านาน คือเมืองงาว แซ่ห่ม เมืองวัง ซึ่งเป็น"ลูกเมือง" ของเมืองพะเยา หลักฐานนี้ชี้ให้เห็นว่าในระยะหลังชาวไทย-ยวนได้เข้ามามีบทบาททางด้านการปกครองในแคว้นเขลางค์ รวมถึงแคว้นทริภุญไชยด้วย

ในช่วงปลายสมัยทริภุญไชย พระญาทาทัญญะราช (พ.ศ.๑๖๙๕ - ๑๗๒๕) กษัตริย์นครทริภุญไชยส่งไทยยะอำมาตย์(ขุนนางชาวไทย-ยวน) มาปกครองเขลางค์นคร ครั้นถึง พ.ศ.๑๗๒๔ ไทยยะอำมาตย์เป็นกบฏยกทัพไปตีนครทริภุญไชยและประหารชีวิตพระญาทาทัญญะราชเสีย แล้วไทยยะอำมาตย์ขึ้นครองนครทริภุญไชยแทน หลังจากนั้นก็มีกษัตริย์ปกครองนครทริภุญไชยสืบมาอีกหลายพระองค์ ครั้นถึง พ.ศ.๑๘๑๔ พระญาธิบาเป็นกษัตริย์ครองนครทริภุญไชย ได้ส่งโอรสคือพระญาเบิกมาครองเขลางค์นคร ให้พระญาบอนไปครองพละนคร (แพร่)

พ.ศ. ๑๘๒๔ พระญามังรายแห่งแคว้นโยนกยกทัพมายึดนครทริภุญไชย พระญาธิบาหนีมาพึ่งโอรสที่เมืองเขลางค์นคร พระญาธิบา พระญาเบิก พระญาบอน รวมกำลังฝึกไพร่พลถึง ๑๕ ปีแล้วจึงยกทัพไปตีนครทริภุญไชยและเชียงใหม่ เมื่อปี พ.ศ.๑๘๓๙ แต่พ่ายแพ้ พระญาบอนสิ้นชีวิตในการรบ พระญาเบิกต้องอาวุธเข้าศึกสิ้นพระชนม์ ไพร่พลนำพระศพขึ้นหลังช้างข้ามดอยขุนตานมาถึงริมแม่น้ำแม่ตุ๋นนำพระศพลงฝังเสีย

แล้วรีบหนีเข้าเมืองเขลางค์นคร พระญามังรายให้เจ้าขุนครามนำทัพติดตามมา ฝ่ายพระญาธิบาทิอยู่รักษาเมืองเขลางค์นครทราบข่าวศึก จึงยกครอบครัวไพร่พลหลบหนีไปทางสบแม่จาง แล้วเลยหนีไปพึ่งพระญาสองแคว ภายหลังพระญาสองแควให้ไปครองเมืองกำแพงเพชรและสิ้นพระชนม์ที่เมืองนั้น

.....

ยุคที่ 2 : เมืองละกอนเมืองของผู้กล้าคนหาญ ประวัติศาสตร์ที่ขาดหาย

คนลำปางส่วนใหญ่เมื่อพูดถึงประวัติความเป็นมาของเมืองนครลำปาง หรือ กษัตริย์ตลอดจนเจ้าผู้ครองนครลำปางมักจะนึกถึงแต่พระนางจามเทวี(เจ้าแม่จามเทวี) เจ้านันทยศ พ่อเจ้าทิพย์ช้าง พระญากาวิละ และเจ้าพ่อบุญวาทย์ เมื่อพูดถึงเมืองเก่านครลำปางและประวัติยาวนานกว่า ๑๓๐๐ปี โดยเฉพาะยุคที่ ๒ ที่เรามักได้ยินคำว่าเมืองนคร หรือ เมืองละกอนแต่ก็ไม่ค่อยรู้รายละเอียดสักเท่าไรทั้งที่ยังมีเรื่องซ่อนเร้นอยู่อีกมากที่ท่านอาจไม่เคยได้ยินมาก่อนก็ได้ ลองตามเรามาสิครับ

➤ เมืองละกอน ๔๓๕ ปี (พ.ศ. ๑๘๔๐ - ๒๒๗๕)

เมืองละกอนภายใต้การปกครองของพระญามังรายในอาณาจักรล้านนาที่ยิ่งใหญ่ และช่วงที่อยู่ภายใต้การปกครองของพระเจ้าบุเรงนอง(ผู้ชนะสิบทิศ)กษัตริย์พม่าแห่งเมืองหงสาวดีและราชวงศ์ตองอู

เจ้าขุนครามโอรสพระญามังรายยึดเขลางค์นครได้ก็โดยอาศัยขุนไชยสงคราม หัวหน้าชาวละวะในเมืองเขลางค์นครเป็นกำลังสำคัญ เมื่อได้เมืองเขลางค์นครแล้ว เจ้าขุนครามจึงแต่งตั้งให้ขุนไชยสงครามเป็นเจ้าเมืองนคร หรือ เมืองละกอน เมืองละกอนได้กลายเป็นเมืองหน้าด่านสำคัญเมืองหนึ่งของนครเชียงใหม่ซึ่งเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรล้านนา มาตั้งแต่ปี พ.ศ.๑๘๔๐ เป็นต้นไป

ขุนไชยเสนานั้น ภายหลังได้รับยศเป็นแสนพิงไชย ได้ขยายเมืองละกอนจากเขตเมืองเขลางค์นครเลียบริมแม่น้ำวังไปทางทิศตะวันตกเพิ่มพื้นที่อีก ๓๐๐ ไร่โดยสร้างกำแพงเมืองออกไป ๓ ด้าน ทิศเหนือต่อเชื่อมกับกำแพงเมืองยุค ที่ ๑ ด้านตะวันออกเชื่อมกำแพงเดิมลงมาถึงแม่น้ำวังและด้านทิศตะวันตกสร้างกำแพงต่อลงมาถึงแม่น้ำวัง ส่วนด้านทิศใต้ใช้ลำน้ำแม่วังเป็นกำแพงโดยธรรมชาติ มีประตูกำแพงเมืองใหม่ ๕ ประตู คือ ประตูป่อง ประตูนกกด ประตูปลายนา ประตูนาสร้อยและประตูเชียงใหม่

เจ้าผู้ครองเมืองละกอนในช่วง ๔๓๕ ปีที่จะกล่าวถึงนี้ นอกจากทำหน้าที่เป็นเจ้าเมืองหน้าด่านที่สำคัญของอาณาจักรล้านนาแล้ว ชาวเมืองละกอนยังได้ชื่อว่าเป็น "ผู้กล้า คนหาญ" ซึ่งเป็นที่ไว้วางใจของกษัตริย์ล้านนาให้เป็นกำลังสำคัญในการสู้รบ ปราบปรามความไม่สงบที่เกิดขึ้นเสมอ ดังมีเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ ที่เจ้าผู้ครองเมืองละกอนและชาวละกอนมีส่วนเกี่ยวข้อง จะขอหยิบยกขึ้นมากล่าวถึงอยู่ ๔ พระองค์ โดยจะเรียงลำดับและชี้ให้เห็นจุดเด่นสำคัญของแต่ละสมัยดังต่อไปนี้

● ขุนไชยเสนา (เจ้าแสนพิงไชย) (พ.ศ. ๑๘๔๐ - ๑๘๘๓)

คือกำลังสำคัญของเจ้าขุนครามในการนำกองทัพบกยึดครองเมืองละกอน เจ้าแสนพิงไชยได้ขยายเมืองเขลางค์เดิม ให้ศูนย์กลางเมืองอยู่ที่วัดเชียงภูมิ (วัดปงสนุก)เมื่อพ.ศ. ๑๘๔๔ ปกครองเมืองละกอนจนถึงประมาณปี ๑๘๘๓ เป็นอย่างน้อย

- **เจ้าหมื่นลกนคร (พ.ศ. ๑๙๒๙ - ๑๙๘๕)**

เป็นผู้ครองเมืองละคอนที่มีศักดิ์เป็นอนุชาของพระมารดาพระเจ้าติโลกราชแห่งราชวงศ์มังราย ในช่วงเวลาที่เจ้าหมื่นลกนครเป็นเจ้าเมืองละคอนมีเหตุการณ์สำคัญๆดังนี้

พ.ศ. ๑๙๓๑ ปราบกองทัพพ่อท้าวมหาพรหมเจ้าเมืองเชียงราย ซึ่งเป็นพระเจ้าอาของพระญาแสนเมืองมากษัตริย์นครเชียงใหม่ที่ยกทัพมาชิงบัลลังก์นครเชียงใหม่ พ่อท้าวมหาพรหมพ่ายแพ้หนีไปชักชวนกรุงศรีอยุธยายกทัพมาตีเมืองนคร เจ้าหมื่นลกนครรีบยกพลมาป้องกันเมือง นางเมืองผู้เป็นชายาตั้งครรภ์อ่อนๆ แต่งตัวเป็นชายออกรบเข้าศึกพร้อมกับเจ้าหมื่นลกนคร กองทัพกรุงศรีอยุธยาพ่ายแพ้กลับไป บุตรชายเมื่อคลอดออกมาจึงได้ชื่อว่า "เจ้าหาญแต่ท้อง"

พ.ศ. ๑๙๔๕ พระญาสามฝั่งแกนขึ้นเสวยราชย์นครเชียงใหม่ต่อจากพระญาแสนเมืองมาพระราชบิดา ครั้นถึงปี พ.ศ. ๑๙๗๙ พระแก้วมรกตปรากฏที่เชียงราย พระญาสามฝั่งแกนมีรับสั่งให้อัญเชิญพระแก้วมรกตมายังนครเชียงใหม่ แต่ช้างที่อัญเชิญพระแก้วมรกตกลับเดินไปเส้นทางเมืองนคร บังคับให้กลับคืนไปเชียงใหม่ไม่สำเร็จ พระญาสามฝั่งแกนจึงให้ประดิษฐานพระแก้วมรกตไว้ที่วัดชมพู(วัดพระแก้วชมพู คือ วัดพระแก้วดอนเต้าในปัจจุบัน) พระแก้วมรกตประดิษฐานอยู่เมืองละคอนนานถึง ๓๒ ปี

ในสมัยนั้นมีปราชญ์ชาวละคอนชื่อพระพรหมราชปัญญาได้แต่งประวัติพระแก้วมรกตเป็นภาษาบาลีชื่อว่า "รัตนพิมพวงศ์" ที่ยังใช้กันจนถึงทุกวันนี้

พ.ศ. ๑๙๘๕ พระญาสามฝั่งแกนสละราชสมบัติให้พระโอรสองค์ที่ ๖ แล้วพระองค์หลีกไปอยู่เมืองสาต ต่อมาเกิดกบฏโดยแสนขานผู้สนับสนุนพ่อท้าวลก(พระเจ้าติโลกราช)ขึ้นสู่อำนาจ ประสงค์จะเป็นกษัตริย์เสียเอง เจ้าหมื่นลกนครจึงถูกเรียกมาปราบกบฏในครั้งนั้น แล้วไปรับราชการที่ราชสำนักเชียงใหม่เป็นเจ้าหมื่นสามล้านอัคมหาเสนาบดี เจ้าหาญแต่ท้องผู้บุตรเป็นเจ้าเมืองนครแทน

- **หมื่นแก้วนคร (เจ้าหาญแต่ท้อง) (พ.ศ. ๑๙๘๕ - ๒๐๐๐)**

เจ้าหาญแต่ท้องเดิมครองพินนาแม่กียจึงเรียกว่า หมื่นกียหาญแต่ท้อง เมื่อครองเมืองละคอนแทนบิดาเรียกขานนามว่า "เจ้าหมื่นแก้วนคร" เป็นแม่ทัพสำคัญของล้านนาในการชิงอำนาจแคว้นสุโขทัยกับกรุงศรีอยุธยา

พ.ศ. ๑๙๘๔ พระมหาญาณคัมภีร์ นำพุทธศาสนาเถรวาทนิกายลังกาวงศ์หรือสีลหัตถดาราม (ภายหลังเรียกนิกายป่าแดง) มาเผยแพร่ที่เมืองต่างๆในอาณาจักรล้านนา

พ.ศ. ๑๙๙๒ เจ้าหมื่นแก้วนคร หรือ เจ้าหมื่นหาญแต่ท้อง ให้แสนเมืองมาไปนิมนต์พระมหาญาณคัมภีร์และพระสงฆ์ ๒๒ รูปจากนครเชียงใหม่มาเผยแพร่พุทธศาสนานิกายป่าแดงที่เมืองละคอนโดยจำพรรษาที่วัดแสนเมืองมา (ปัจจุบันคือวัดแสงเมืองมา) ตลอดเวลา ๓ ปีที่พระมหาญาณคัมภีร์และคณะสงฆ์เผยแผ่ศาสนานิกายป่าแดงมีวัดเข้ามาเข้านิกายป่าแดงถึง ๒๑๗ วัด และในปีเดียวกันนั้นได้รับพระราชทานอาณาเขตจากพระเจ้าติโลกราชแห่งนครเชียงใหม่ให้บูรณะวัดพระธาตุลำปางหลวงโดยสร้างเจดีย์ครอบพระบรมสารีริกธาตุ ฐานกว้าง ๙ วา สูง ๑๕ วา พร้อมทั้งสร้างมณฑปประดิษฐานพระพุทธรูปอีกด้วย

พ.ศ. ๑๙๙๕ พระมหาญาณคัมภีร์ได้ไปอภิเสกพระธาตุยังเมืองต่างๆได้แก่พระมหาธาตุเมืองแพร่ (ปัจจุบันคือพระธาตุเจดีย์วัดป่าแดงหลวงหรือวัดผาแดงหลวง) พระธาตุเจดีย์ที่เมืองวังและ ขณะเดินทางกลับนครเชียงใหม่เนื่องจากพระเจ้าติโลกราชมีพระราชนิมิตให้กลับไป ระหว่างทางเกิดอาพาธที่เมืองพะเยา

บ้านหัวเมืองและมณฑลภาพ คณะติดตามและชาวบ้านจึงประกอบพิธีส่งสะกานสรี่ระว่างแล้วนำอัฐิบรรจุในเจดีย์บ้านตีนดอย (ปัจจุบันคือบ้านขาม ตำบลหัวเมือง อ.เมืองปาน จ.ลำปาง)

ต่อมาปี พ.ศ.๒๐๐๐ เจ้าหมื่นแก้วนครได้เลื่อนเป็น "เจ้าหมื่นด้าพ้า" และเข้ารับราชการที่ราชสำนักเชียงใหม่

- **เจ้าหมื่นดั่งนคร (พ.ศ.๒๐๐๑ - ๒๐๑๗)**

เจ้าหมื่นดั่งนครเดิมเป็นขุนนางครองเมืองดั่ง (อำเภอดงดง จังหวัดเชียงใหม่ในปัจจุบัน) มาครองเมืองละกอนต่อจาก เจ้าหมื่นแก้ว ครั้นถึง พ.ศ. ๒๐๐๒ เจ้าหมื่นดั่งนครถูกเรียกไปรักษาราชการนครเชียงใหม่ เมื่อครั้งพระเจ้าติโลกราชยกทัพไปตีเมืองพงแคว้นสิบสองพันนา ในการศึกษากระหว่างพระเจ้าติโลกราชแห่งล้านนากับพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา นั้น หมื่นดั่งนครเป็นแม่ทัพเอกของพระเจ้าติโลกราชมีบทบาทสำคัญในการรบหลายครั้ง

ถึงปี พ.ศ. ๒๐๐๔ พระเจ้าติโลกราชทรงแต่งตั้งให้หมื่นดั่งนครเป็นเจ้าครองเมืองเชียงขึ้น หรือ ศรีสัช นาลัยและเจ้าเมืองละกอน พร้อมกัน ๒ เมือง เจ้าหมื่นดั่งนครตั้งคุ่มอยู่ที่เมืองเชียงขึ้น บริเวณที่ตั้งคุ่มยังคงเรียกเวียงดั่งมาจนทุกวันนี้

เจ้าหมื่นดั่งนครก็ถูกประหารชีวิตเมื่อ พ.ศ.๒๐๑๗ เนื่องจากพระเจ้าติโลกราชทรงระแวงว่าจะก่อกบฏ

- **เจ้าหมื่นคำเพชร (เจ้าหมื่นคำเป็ก) (พ.ศ. ๒๐๑๙ - ๒๐๒๘)**

เจ้าหมื่นคำเพชรเป็นเชื้อสายราชวงศ์สุโขทัยจากเมืองเชลียงมาสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าติโลกราชจึงทรงแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองละกอนเมื่อปี พ.ศ. ๒๐๑๙

เป็นผู้สร้างกำแพง พระวิหาร หล่อพระพุทธรูปประดิษฐานในพระวิหาร สร้างศาลาและตัดถนนหน้าวัดพระธาตุลำปางหลวง

- **เจ้าหาญศรีธัตถมหาสุรมนตรี (พ.ศ. ๒๐๓๙ - ประมาณปี ๒๐๔๘)**

เดิมเป็นเจ้าเมืองลี พระเมืองแก้วรัชกาลที่ ๑๑ แห่งราชวงศ์มังรายแต่งตั้งให้มาครองเมืองละกอน ในปี พ.ศ. ๒๐๓๙

เจ้าหาญศรีธัตถมหาสุรมนตรี เป็นประธานในการบูรณะวัดพระธาตุลำปางหลวงครั้งใหญ่ โดยขยายฐานพระบรมธาตุกว้าง ๑๒ วา เสริมองค์พระเจดีย์ให้สูงขึ้น ๒๑ วา พร้อมทั้งปิดทองพระบรมธาตุ ต่อมาได้หล่อพระพุทธรูปพระเจ้าล้านทองประดิษฐานในโขงปราสาทในพระวิหารหลวง นอกจากนี้นางเมืองพระชายาได้หล่อพระพุทธรูปองค์หนึ่งนำไปประดิษฐานในวิหารด้านเหนือของพระบรมธาตุเจดีย์ (คือวิหารน้ำแต้มในปัจจุบัน)

- **เจ้าหมื่นสามล้านอ้าย (ครองเมืองละกอนปีใดไม่ปรากฏ ถึงปี พ.ศ. ๒๐๘๙)**

ปรากฏชื่อเป็นเจ้าเมืองละกอนในปี พ.ศ.๒๐๘๘ เป็นช่วงเวลาที่เกิดเหตุวุ่นวายในราชสำนักเชียงใหม่ และ เกิดความขัดแย้งของเสนาอำมาตย์และเจ้าผู้ครองหัวเมืองต่างๆของอาณาจักรล้านนากล่าวคือ เริ่มต้นจากขุนนางในราชสำนักเชียงใหม่ถอดพระเมืองเกษเกล้ากษัตริย์ราชวงศ์มังรายออกจากราชบัลลังก์ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๘๑ แล้วเนรเทศไปอยู่เมืองน้อย แล้วยกพระราชโอรสของพระองค์คือพ่อท้าวชายคำขึ้นครองราชย์ ครั้นถึงปี พ.ศ. ๒๐๘๖ ก็ปลงพระชนม์เสีย ด้วยข้ออ้างว่าพระองค์ไม่อยู่ในทศพิธราชธรรม แล้วอัญเชิญพระเมืองเกษ

เกล้ากลับมาครองราชย์เป็นครั้งที่ ๒ ครั้นถึงปี พ.ศ. ๒๐๘๘ พระองค์ก็ถูกลอบปลงพระชนม์โดยกลุ่มขุนนาง ที่มีเจ้าแสนหลวงคร้าวเป็นหัวหน้า แล้วขุนนางกลุ่มนี้ก็อัญเชิญเจ้าท้าวพอนมโอรสพ่อท้าวชายคำเสวยราชย์ได้ เพียง ๒๕ วันก็ถูกปลงพระชนม์อีก

ต่อมาขุนนางกลุ่มเจ้าแสนหลวงคร้าว ได้พยายามอัญเชิญเจ้าฟ้าเชียงตุง รวมทั้ง เจ้าเมืองนาย มาครองราชสมบัตินครเชียงใหม่ต่างก็ไม่ได้มาตามที่ขอ ฝ่ายเจ้าหมื่นสามล้านอ้ายเจ้าเมืองละกอนได้ประชุมเหล่าเสนาและเจ้าเมืองอีกกลุ่มหนึ่งที่เมืองเชียงแสน มีเจ้าหมื่นแก้วเมืองเชียงราย เจ้าหมื่นมโนเมืองเชียงแสน เจ้าหมื่นยี่เจ้าเมืองพาน เจ้าหมื่นหนังสือหลวง และเจ้าขุนทั้งหลายตกลงให้ทูลเชิญเจ้าพระญาโพธิสาลราชเจ้านครหลวงพระบางมาครองเมืองเชียงใหม่แต่ยังไม่เสด็จมา ครั้นนั้นเจ้าขุนทั้งหลายได้ยกกำลังจากเชียงแสนมาเชียงใหม่แล้วจับตัวเจ้าแสนหลวงคร้าวและพวกที่ปลงพระชนม์พระเมืองเกษเกล้ามาประหารชีวิตเสียสิ้น แล้วยกให้พระมหาเทวีจระประกาพระราชเทวีในพระเมืองเกษเกล้าขึ้นเสวยราชย์นครเชียงใหม่

ในปี พ.ศ. ๒๐๘๙ กองทัพอยุธยาบุกมาตีเมืองเชียงใหม่ เจ้าหมื่นสามล้านอ้ายเจ้าเมืองละกอนจึงแต่งทัพเข้าสู้รบสามารถตีกองทัพอยุธยาแตกพ่ายกลับไป และในปีเดียวกันนั้นพระญาโพธิสาลราชเสด็จมาจากเมืองหลวงพระบางล้านช้างพร้อมด้วยพระอุปโยราช (พระมหาอุปราช) คือพระเชษฐาธิราชพระราชโอรสที่เกิดจากพระนางยอคำทิพย์พระราชธิดาของพระเมืองเกษเกล้ากับมหาเทวีจระประกา เมื่อทุกอย่างคืนสู่ความสงบแล้วพระมหาเทวีจระประกาจึงได้ปลงบ้านเวนเมืองให้แก่พระไชยเชษฐา ขึ้นเสวยราชย์เป็นกษัตริย์นครเชียงใหม่ พระไชยเชษฐาจึงปูนบำเหน็จให้เจ้าหมื่นสามล้านอ้ายเป็นพระญาสามล้านฤไชยบดีไปครองเมืองเชียงราย

● พระญาแสนหลวงไชยนคร (ปี พ.ศ. ๒๑๔๕ - ...)

หลักฐานจากฐานพระพุทธรูปปางไสยาสน์ซึ่งเดิมอยู่วัดสันปิงไชยร้าง ต่อมาได้เคลื่อนย้ายมาอยู่วนนางเหลียว ปัจจุบันอยู่วัดเกาะวาลุการามกล่าวว่า พระญาแสนหลวงไชยนครหล่อพระพุทธรูปองค์นี้เมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๕ หลักฐานนี้ระบุว่าพระญาแสนหลวงไชยนคร ดำรงตำแหน่งเป็น "เจ้าหอแสนหลวง" มีสถานะเทียบเท่ากษัตริย์เมืองละกอน

จารึกวัดพระธาตุลำปางหลวงหลักที่ ๓ ความตอนหนึ่งว่า “ มหาอุปราชพระญาหลวงนครไชยบุรี มีพระราชศรัทธาในพระธาตุเจ้า-----ได้สร้างฉัตรมาใส่ยอดมหาราชเจ้า-----” จารึกนี้ยังระบุว่า มหาอุปราชพระญาหลวงไชยนครเป็นประธานการสร้างลำเวียง(รั้ว)โลหะสำริด ๕๑๒ เล่ม ขึ้นใหม่ เมื่อ พ.ศ.๒๑๔๕

สันนิษฐานว่ามหาอุปราชพระญาหลวงไชยนคร กับ พระญาแสนหลวงไชยนคร คือบุคคลเดียวกัน แสดงนัยยะว่าเจ้าเมืองละกอนผู้นี้ ดำรงตำแหน่งเป็น "เจ้าแสนหลวง" ซึ่งเป็นอัครมหาเสนาบดีอาณาจักรล้านนา มีอำนาจรองลงไปจากพระเจ้าแผ่นดิน ดำรงสถานะคล้ายกับมหาอุปราช มีที่ประทับเรียกว่าหอคำ จึงเรียกว่าเจ้าหอแสนหลวง พระญาแสนหลวงไชยนครสิ้นพระชนม์ปีใดไม่ปรากฏหลักฐาน

● แสนหนังสือหลวงนคร (ก่อนปี พ.ศ. ๒๒๖๒ - ๒๒๗๕)

หลักฐานท้ายผูกคัมภีร์กรรมวาจา จากหอธรรมวัดสิงห์ไชยระบุว่า เจ้านครลำปางซึ่งเรียกว่า "เจ้ามหาราชหลวง" พร้อมด้วยเจ้านางตุ้ยราชเทวี เป็นเจ้าศรัทธาสร้างคัมภีร์กรรมวาจาโดยมี ชติยะวังสะภิกขุเป็นผู้

จารถายไว้กับวัดป่าแก่ง(วัดสิงห์ไชย) เมื่อ พ.ศ.๒๒๔๕ เจ้ามหาราชหลวงคงจะสิ้นพระชนม์ไปก่อน พ.ศ. ๒๔๖๒ เพราะปีนี้ปรากฏหลักฐานว่าผู้มีอำนาจในเมืองละคอน คือแสนหนังสือหลวงนคร

สันนิษฐานว่าท้าวลั่นก่านเป็นโอรสของเจ้ามหาราชหลวง เมื่อเจ้ามหาราชหลวงสิ้นพระชนม์ไปนั้น ท้าวลั่นก่านอายุยังไม่มากนักและไม่ได้รับการแต่งตั้งจากราชสำนักอังวะให้เป็นเจ้าเมืองละคอนคนต่อไป ดังนั้นขุนนางอาวุโสทั้ง ๔ ของเมืองละคอน คือแสนหนังสือหลวง แสนเทพ นายเรือน จเรน้อย จึงรักษาราชการบ้านเมืองไปตามธรรมเนียม โดยมีท้าวลั่นก่านเป็นที่ปรึกษา ทั้งนี้แสนหนังสือหลวงทำหน้าที่เป็นประธาน จึงปรากฏชื่อเป็นผู้นำฝ่ายบ้านเมืองในการหล่อลำทองขึ้นใส่ยอดมหาธาตุลำปางหลวงเมื่อ พ.ศ.๒๒๖๒

พ.ศ.๒๒๗๒ มีกิตติศัพท์ว่าพระบุญเจ้าตนบุญนาYangผู้มีวิชาทางคาถาอาคมปรากฏที่วัดนาYang ผู้คนเคารพนับถือมาก พระบุญเจ้าสึกออกมาเป็นฆราวาส โดยมีสมภารวัดบ้านฟ่อน และ วัดสามขาสึกออกมาเป็นเสนาข้าวยชวา มีผู้คนมาเข้าเป็นพวกมาก ขาวนี้รู้ไปถึงเมืองลำพูน ท้าวมหายศจึงยกกำลังจากลำพูนเพื่อปราบปรามและหมายจะยึดครองเมืองละคอนเพื่อผลประโยชน์ต่างๆ

ขุนแต่งเมืองนครทราบข่าวศึก จึงแต่งตั้งให้พระบุญเจ้าตนบุญนาYangเป็นแม่ทัพหน้า ให้แสนต่างใจเป็นกองหลวง ยกไปสู้รบข้าศึกปะทะกันที่วัดป่าตันกุ่มเมือง กองทัพเมืองนครพ่ายแพ้ ท้าวมหายศยึดเมืองนครได้กึ่งหนึ่งตั้งกองบัญชาการที่วัดพระธาตุลำปางหลวง

พ.ศ.๒๒๗๕ ท้าวมหายศส่งหาญฟ้างำ หาญฟ้าแมบ หาญฟ้าพิน เป็นหัวหน้าสร้างไปเจรจาความเมืองกับขุนแต่งเมือง คือ แสนหนังสือหลวง แสนพิน จเรน้อย ท้าวลั่นก่าน ณ เจ้าสนามหลวง (ที่ว่าการเมือง) ครั้นสบโอกาสก็ชักอาวุธออกมาฟันแทงฝ่ายเมืองละคอนไม่ทันรู้ตัว แสนหนังสือต้องอาวุธหอกข้าศึกถึงแก่ความตาย ประหารราชบุตรแตกตื่นหนีจากบ้านเมืองไปยังที่ต่างๆ กองทัพท้าวมหายศยึดเมืองละคอนได้ทั้งหมดในครั้งนี้

ยุคที่ 3 : เมืองคูบารมีจักรีวงศ์ (นครลำปาง) (พ.ศ. ๒๒๗๕ – ปัจจุบัน)

● เจ้าพระยาสุละโวไชยสงคราม (เจ้าหนานทิพย์ช้าง)

หลังจากท้าวมหายศจากเมืองลำพูนนำกองทัพมายึดเมืองละคอนได้ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๒๗๕ และตั้งทัพอยู่ที่วัดพระธาตุลำปางหลวง ตลอดเวลา ๓ ปีได้กดขี่ข่มเหงสร้างความเดือดร้อนแก่ราษฎรเป็นอันมาก ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าญาณสมุทรวัดชมพูเกิดเวทนาสงสารชาวบ้านชาวเมือง จึงเรียกร้องท้าวขุนและชาวนครลำปางมาประชุมกันที่วัดแสงเมืองมา มีท้าวลั่นก่าน และจเรน้อยเป็นต้น เห็นพ้องกันว่าควรเชิญหนานทิพย์ช้างผู้กล้าชาวบ้านปงยางคังที่มีความสามารถและเฉลียวฉลาดให้นำกำลังไปขับไล่กองทัพท้าวมหายศ หนานทิพย์ช้างยอมรับเป็นหัวหน้า นำไพร่พลชาวลำปาง ๓๐๐ คนบุกเข้าโจมตีวัดพระธาตุลำปางหลวงสังหารท้าวมหายศเสีย ทัพเมืองลำพูนจึงแตกพ่ายหนีกลับไปเมืองลำพูน

สมเด็จพระเจ้าญาณสมุทรวัดชมพู และราษฎรชาวนครลำปางจึงอุสสาภิเษกหนานทิพย์ช้างเป็น "เจ้าพระยาสุละโวไชย" เจ้าผู้ครองนครลำปาง ต่อมาพระเจ้ากรุงอังวะทรงพระราชทานนามว่า"พระยาไชยสงคราม" จึงเรียกขานนามว่า "เจ้าพระยาสุละโวไชยสงคราม" ครองนครลำปางตั้งแต่ พ.ศ.๒๒๗๕ สวรรคต พ.ศ.๒๓๐๔ พระชนมายุได้ ๘๕ พรรษา ครองนครลำปาง ๒๙ ปี มีโอรสธิดา คือ

๑.เจ้าอ้าย (ถึงแก่กรรมแต่ยังเยาว์)

๒.เจ้าชายแก้ว

๓.เจ้านางคำ

๔.เจ้าคำพา

๕.เจ้าคำพอเรือน

๖.เจ้านางกลม

● เจ้าฟ้าสิงหาราชธานี

มีนามเดิมว่าเจ้าชายแก้วเป็นโอรสองค์ที่ ๒ ของเจ้าพระยาสุรละโวไชยสงคราม กับ แม่เจ้าพิมลราชเทวี ประสูติประมาณ พ.ศ.๒๒๕๔

เจ้าชายแก้วขึ้นครองนครลำปางสืบต่อจากเจ้าพระยาสุรละโวไชยสงคราม เมื่อ พ.ศ.๒๓๐๔ ต่อมาพระเจ้ากรุงอังวะพระราชทานนามว่า "เจ้าฟ้าสิงหาราชธานี" ครองนครลำปางจนถึง พ.ศ.๒๓๑๗ ต่อจากนั้นดำรงสถานะเป็น "เจ้าฟ้าหลวง" คือเจ้านครนอกราชการจนกระทั่งสวรรคตประมาณ พ.ศ.๒๓๓๖ พระชนมายุได้ ๘๒ พรรษา เจ้าฟ้าชายแก้วเสกสมรสกับแม่เจ้าจันทราราชเทวี มีโอรสธิดา คือ

๑. เจ้าขนานกาวิละ ประสูติ พ.ศ.๒๒๘๕ เป็นพระยานครลำปาง พ.ศ.๒๓๑๘ - ๒๓๒๔ เป็นพระยาวิชิตปราการเจ้าเมืองเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ.๒๓๒๕ เลื่อนเป็นพระเจ้านครเชียงใหม่ พ.ศ.๒๓๔๕ สิ้นพระชนม์ พ.ศ.๒๓๕๘

๒. เจ้าน้อยคำโสม ประสูติ พ.ศ.๒๒๘๗ เป็นพระยานครลำปางเมื่อ พ.ศ.๒๓๒๕ อนิจกรรม พ.ศ. ๒๓๕๒

๓. เจ้าน้อยธรรมลังกา ประสูติ พ.ศ.๒๒๘๙ เป็นพระยานครเชียงใหม่ พ.ศ.๒๓๕๘ อนิจกรรม พ.ศ.๒๓๖๔

๔. เจ้าดวงทิพย์ ประสูติ พ.ศ.๒๒๙๑ เป็นพระยานครลำปาง พ.ศ.๒๓๕๒ เลื่อนเป็นพระเจ้านครลำปาง พ.ศ.๒๓๖๖ สิ้นพระชนม์ พ.ศ.๒๓๖๙

๕. เจ้าศรีอินชา ประสูติ พ.ศ.๒๒๙๓ เสกสมรสกับเจ้าพระยาสุรสีห์ พ.ศ.๒๓๑๘ เป็นพระอรรคชายาเจ้าศรีอินชาในสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท เมื่อ พ.ศ.๒๓๒๕ สิ้นพระชนม์หลัง พ.ศ.๒๓๕๓

๖. เจ้าศรีวรรณ ประสูติ พ.ศ.๒๒๙๕ อนิจกรรมแต่ยังเยาว์

๗. เจ้าหนูหล้า ประสูติ พ.ศ.๒๒๙๗ เป็นพระยาอุปราชนครลำปาง พ.ศ. ๒๓๕๑ อนิจกรรม พ.ศ. ๒๓๕๙

๘. เจ้าคำฝั้น ประสูติ พ.ศ.๒๒๙๙ เป็นพระยาลำพูนไชย พ.ศ.๒๓๔๘ เป็นพระยานครเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๓๖๔ อนิจกรรม พ.ศ. ๒๓๖๘

๙. เจ้าศรีบุญทัน ประสูติ พ.ศ.๒๓๐๑ เป็นมารดาพระยาราชนครเมืองลำพูนไชย อนิจกรรมก่อน พ.ศ. ๒๓๓๒

๑๐. เจ้าน้อยบุญมา ประสูติ พ.ศ.๒๓๐๓ เป็นพระยาลำพูนไชย พ.ศ.๒๓๕๘ เลื่อนเป็นพระเจ้านครลำพูน พ.ศ.๒๓๖๙ สิ้นพระชนม์ พ.ศ.๒๓๗๐

● พระยาภาววิละ (๒๓๑๘ - ๒๓๒๔)

นามเดิมคือเจ้าขนานภาววิละ เป็นโอรสองค์ที่ ๑ ของเจ้าฟ้าสิงหราชธานี กับ แม่เจ้าจันทราขเทวี ประสูติเมื่อปี พ.ศ.๒๒๘๕ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงแต่งตั้งเป็นพระยานครลำปางเมื่อ พ.ศ.๒๓๑๘ ครองนครลำปางถึง พ.ศ.๒๓๒๔ ครั้นถึง พ.ศ.๒๓๒๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงแต่งตั้งเป็นพระยาวชิรปราการ เจ้าเมืองเชียงใหม่ แต่ขณะนั้นเมืองเชียงใหม่เป็นเมืองร้าง พระยาวชิรปราการจึงไปตั้งมั่นรวบรวมผู้คนที่ย้ายไปทางเป็นเวลา ๑๕ ปี ถึงปี พ.ศ.๒๓๓๙ พระยาวชิรปราการยกไพร่พลเข้าไปฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ ครั้นถึงปี พ.ศ.๒๓๔๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงเลื่อนอิสริยยศพระยาวชิรปราการขึ้นเป็นพระเจ้าบรมราชาธิบดี(พระเจ้าภาววิละ) พระเจ้านครเชียงใหม่ เป็นใหญ่แก่อำนาจักรล้านนา ๕๗ หัวเมือง พระเจ้าภาววิละสิ้นพระชนม์ พ.ศ.๒๓๕๘

เมื่อครั้งที่เจ้าฟ้าชายแก้วเป็นเจ้าฟ้าเมืองนครลำปางประมาณปี พ.ศ.๒๓๐๙ นั้น โป่ภัยคามณีเจ้าเมืองเชียงใหม่ได้เรียกตัวเจ้าฟ้าชายแก้วไปเป็นตัวประกันที่เชียงใหม่และให้บุตรชายที่ ๑ ถึง ๔ เป็นผู้ดูแลเมืองนครลำปางแทน โดยมีนายทหารพม่าควบคุมอีกทีหนึ่ง ครั้นนั้นเจ้าศรีอินชาบุตรสาวคนใหญ่พร้อมบ่าวไพร่ได้ติดตามไปปรนนิบัติพระบิดาที่เมืองเชียงใหม่

ต่อมาในปี พ.ศ.๒๓๑๗ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี โปรดฯ ให้เจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ยกทัพไปตีพม่าที่เมืองเชียงใหม่ ครั้นนั้นเจ้าภาววิละและน้องทั้ง ๖ ได้ร่วมมือกับพระยาจำบ้านแห่งเมืองเชียงใหม่เข้าสวามิภักดิ์ต่อกองทัพเจ้าพระยาจักรี และ เจ้าพระยาสุรสีห์ นำกองทัพไทยไปตีเมืองเชียงใหม่ได้ชัยชนะ กองทัพพม่าแตกหนีไปเมืองเชียงแสน

ในครั้งนั้นเจ้าพระยาสุรสีห์ได้พบกับเจ้าศรีอินชา “มีศรีอินชาลาคอันงาม มีใจปฏิพัทธ์---” จึงส่งขุนนางผู้ใหญ่มาสู่ขอ ฝ่ายเจ้าฟ้าชายแก้ว กับเจ้าพี่น้องทั้ง ๗ “---รำเพยหันกัลยาณมิตรอันจักสนิทติดต่อกันไปภายหน้า ก็เอายังนางศรีอินชาถวายเปนราชเทวีแห่งเจ้าพระยาเสือ คือพระยาสุรสีห์หั้นแล---”

พ.ศ.๒๓๑๙ เจ้าศรีอินชาได้ติดตามเจ้าพระยาสุรสีห์ไปยังเมืองพิษณุโลก ต่อมา พ.ศ.๒๓๒๐ เจ้าพระยาสุรสีห์และเจ้าศรีอินชา ได้มาอยู่ที่กรุงธนบุรีมีนิวาสสถานบ้านเรือนอยู่ที่ปากคลองบางลำพูใกล้วัดทองปุม (วัดชนะสงคราม) และในปีนั้นเจ้าศรีอินชาได้ให้กำเนิดธิดา นามว่าพิกุลทอง

พ.ศ.๒๓๒๓ กรุงกัมพูชาเกิดการจลาจล สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงพระกรุณาฯ ให้สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์ ยกกองทัพไปปราบ

พ.ศ.๒๓๒๔ พระยาสุรสีห์เป็นกบฏยกทัพจากกรุงเก่ามาตีกรุงธนบุรีจับพระเจ้าแผ่นดินและพระราชวงศ์คุมขังไว้ เมื่อเห็นเหตุร้ายนี้เจ้าศรีอินชาจึงรวบรวมบ่าวไพร่ และร่วมมือกับพระยาสุริยอภัย กับ พระยาเจ่งนายกอมมอญ ยกพลไปปราบพระยาสุรสีห์ได้ชัยชนะ ดำเนินฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่กล่าวว่า “---เจ้าศรีอินชาหงายเมืองได้---” ควบคุมบ้านเมืองรอถ้าสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก และเจ้าพระยาสุรสีห์ที่เดินทางกลับมาจากกัมพูชา

จากวีรกรรมของเจ้าศรีอินชาดังกล่าวเป็นข้อยืนยันว่าสตรีนครลำปางมีจิตใจกล้าหาญและเหมาะสมกับคำว่า " คู่บารมีจักรีวงศ์ " โดยแท้ เจ้าศรีอินชาสิ้นพระชนม์หลัง พ.ศ. ๒๓๕๓

● พระยาคำโสม (พ.ศ.๒๓๒๕ - ๒๓๕๒)

นามเดิมคือเจ้าน้อยคำโสม เป็นโอรสองค์ที่ ๒ ของเจ้าฟ้าสิงหราชธานี กับ แม่เจ้าจันทราขเทวี ประสูติ พ.ศ.๒๒๘๗ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงแต่งตั้งให้เป็นพระยาอุปราชนครลำปาง เมื่อ พ.ศ.๒๓๑๘ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงแต่งตั้งให้เป็นพระยานครลำปางเมื่อ พ.ศ.๒๓๒๕

พ.ศ.๒๓๒๘ พม่ายกกองทัพมาตีนครลำปางตั้งทัพล้อมเมืองไว้ พระยาคำโสมบัญชาการสู้รบอย่างเข้มแข็ง ถึง พ.ศ.๒๓๒๙ รัชกาลที่ ๑ ทรงพระกรุณาฯ ให้กรมหลวงจักรเจษฎาเป็น แม่ทัพยกทัพกรุงเทพฯมาตีกระหนาบ กองทัพพม่าแตกหนีไปเชียงใหม่

พ.ศ.๒๓๓๐ เจ้าเมืองฝ่ายเหนือ คือ เชียงราย เมืองปู้ สาด ตุม กก ผาง แหง ปาย พะเยา ลอ เทิง นัต กันพื้นพม่า แล้วยกครัวมานครลำปาง พม่าจึงยกทัพใหญ่มีหัวหน้ญี่มหาชัยสุระเป็นแม่ทัพมาล้อมเมืองนครลำปาง ตั้งค่ายล้อมเมืองระดมเข้าปล้นเมืองหลายครั้งก็ไม่ได้ พระราชพงศาวดารพม่ากล่าวว่าเป็นเพราะพระยาคำโสมควบคุมไพร่พลต่อสู้เข้มแข็งยิ่ง รัชกาลที่ ๑ ทราบข่าวศึกทรงพระกรุณาฯ ให้สมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาทเป็นแม่ทัพยกทัพหลวง ๖๐๐๐๐ คน มาตีกระหนาบทัพพม่าแตกหนีกลับไปเมืองเชียงใหม่

พ.ศ.๒๓๓๓ พระยาคำโสมสร้างแปลงเวียงใต้(เวียงเขลางค์รุ้น ๓) และนับแต่นั้นเป็นต้นไปพระยาคำโสมจะเป็นผู้มีบทบาทสำคัญผู้หนึ่งในการขับไล่พม่าให้พ้นไปจากดินแดนล้านนาและขยายพระราชอาณาเขตฝ่ายเหนือให้กว้างขวางยิ่งกว่าสมัยใด

พระยาคำโสมได้สร้างวัดหลวงกลางเวียง(วัดบุญวาทย์วิหาร) และได้สร้างวิหารวัดหมื่นกาด วัดปงสนุก วัดศรีล้อม วัดน้ล้อม วัดป่าดัวะ วัดป่าพร้าว วัดศรีเกิด สร้างลำด้ายพระธาตุลำปางหลวง และพระธาตุเสด็จ สร้างศาลาวัดพระบาท เป็นต้น พระยาคำโสมถึงแก่อนิจกรรม พ.ศ.๒๓๕๒

● พระเจ้าสุวรรณหอคำดงทิพย์ (พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๓๖๙)

นามเดิมคือเจ้าดงทิพย์ เป็นโอรสองค์ที่ ๔ ของเจ้าฟ้าสิงหราชธานี กับ แม่เจ้าจันทราขเทวี ประสูติเมื่อ พ.ศ.๒๒๙๑ รัชกาลที่ ๑ ทรงแต่งตั้งให้เป็นพระยาอุปราชนครลำปาง พ.ศ.๒๓๒๕ เป็นพระยานครลำปาง เมื่อ พ.ศ.๒๓๕๒ พระยานครลำปางดงทิพย์เป็นแม่ทัพสำคัญของนครลำปางในการศึกกับพม่าตั้งแต่สมัยพระยานครลำปางคำโสม

พระยานครลำปางดงทิพย์ได้ทำนุบำรุงพระศาสนาเป็นเอนกประการ เช่น สร้างบันไดนาค และ รูปสิงห์ทางเข้าซุ้มประตูโขงวัดพระธาตุลำปางหลวง รวมทั้งสร้างศาลา ขุดบ่อน้ำ สร้างเครื่องสรงน้ำพระบรมธาตุ สร้างเต็งหลวง ถวายวัดพระธาตุเสด็จ และ วัดพระธาตุลำปางหลวง นอกจากนี้ได้สร้างหอธรรม จารธรรม ๗๗๙ ผูกถวายวัดหลวงกลางเวียง สร้างศาลา และ วิหารวัดต่างๆ บูรณะวัดม่อนพระญาแช่ เป็นต้น

ในการทำนุบำรุงบ้านเมืองนั้น ได้ก่อกำแพงเวียงใต้ สร้างหออะม็อก และขุดคูเมือง เมื่อ พ.ศ.๒๓๖๐ นอกจากนั้นได้สร้างตลาด สร้างสะพานหลายแห่ง

พ.ศ.๒๓๖๒ พระยานครลำปางดงทิพย์ได้ผนวชเป็นพระภิกษุที่วัดพระธาตุเสด็จ ๗ วัน พร้อมด้วยราชบุตร ๔ องค์บรรพชาเป็นสามเณร

พ.ศ.๒๓๖๖ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระกรุณาฯ แต่งตั้งพระยานครลำปางดงทิพย์เป็นพระเจ้านครลำปาง (พระเจ้าสุวรรณหอคำดงทิพย์)

พระเจ้าสุวรรณหอคำดงทิพย์สิ้นพระชนม์ พ.ศ.๒๓๖๙

● **พระยาไชยวงศ์** (พ.ศ. ๒๓๖๙ - ๒๓๘๐)

นามเดิมคือเจ้าขนานไชยวงศ์ เป็นโอรสเจ้าคำโสม(พระยาคำโสม)กับแม่เจ้าปทุมอารรราชเทวี ประสูติเมื่อ พ.ศ.๒๓๑๓ ผนวชเป็นพระภิกษุศึกษาพระธรรมวินัยทรงภูมิรู้ทางธรรม เมื่อลาสิกขาบทจึงเรียกว่า " เจ้ามหาขนานไชยวงศ์ " เจ้ามหาขนานไชยวงศ์ดำรงตำแหน่งพระยาราชวงศ์ เมื่อ พ.ศ.๒๓๕๒ ครั้นพระเจ้าดวงทิพย์สิ้นพระชนม์ เมื่อ พ.ศ.๒๓๖๙ จึงได้รับการแต่งตั้งเป็นพระยานครลำปางสืบมา

ในปี พ.ศ.๒๓๖๙ นั้น พระเจ้านครเวียงจันทน์ (เจ้าอนุวงศ์) เป็นกบฏ สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาฯให้กองทัพหัวเมืองต่างๆร่วมกับกองทัพกรุงเทพฯ ยกไปปราบเจ้าอนุวงศ์ที่เมืองเวียงจันทน์ พระยาไชยวงศ์นำกองทัพเมืองนครลำปางร่วมกับกองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นๆยกไปปราบเจ้าอนุวงศ์ได้ชัยชนะ การศึกครั้งนี้เป็นเกียรติยศยิ่งแก่พระยาไชยวงศ์ กองทัพนครลำปางได้กวาดต้อนชาวเวียงจันทน์ เชื้อพระวงศ์ และขุนนางพระภิกษุสามเณรมายังนครลำปางเป็นอันมาก พระยาไชยวงศ์จึงได้นามว่า "เจ้าหอคำเวียงจันทน์"

พ.ศ.๒๓๗๕ พระยาไชยวงศ์เป็นประธานบูรณะวัดพระธาตุลำปางหลวง รัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาฯ พระราชทานแก้ว แผ่นทองคำ ทองคำเปลวมาร่วมทำบุญ

พระยาไชยวงศ์ถึงแก่อนิจกรรม พ.ศ.๒๓๘๐

● **พระยาขัติยะ** (พ.ศ. ๒๓๘๐)

นามเดิมคือเจ้าน้อยขัติยะ (เจ้าน้อยคันธิยะ) เป็นโอรสเจ้าคำโสมกับแม่เจ้าปทุมอารรราชเทวี เป็นอนุชาของพระยาไชยวงศ์ ดำรงตำแหน่งพระยาอุปราชนครลำปาง ตลอดสมัยพระยาไชยวงศ์ครองนครลำปาง เมื่อพระยาไชยวงศ์ถึงแก่อนิจกรรม รัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาฯ แต่งตั้งให้เป็นพระยานครลำปาง ดำรงตำแหน่งได้เพียง ๖ เดือนถึงแก่อนิจกรรม

● **พระยาน้อยอินทร์** (พ.ศ. ๒๓๘๐ - ๒๓๙๑)

นามเดิมคือ เจ้าน้อยอินทวงศ์ เป็นโอรสเจ้าคำโสมกับแม่เจ้าจุมปาราชเทวี ประสูติเมื่อ พ.ศ.๒๓๒๑ เป็นพระยาอุปราชนครลำปางเมื่อ พ.ศ.๒๓๖๙ เลื่อนเป็นพระยานครลำปางเมื่อ พ.ศ.๒๓๗๐ ย้ายมาเป็นพระยานครลำปาง เมื่อ พ.ศ.๒๓๘๑

เมื่อมาครองนครลำปางนั้นชาวเมืองเรียกขานนามว่า " เจ้าหอคำน้อยอินทร์ " ต่อมา พ.ศ.๒๓๘๖ พระยาน้อยอินทร์ กราบบังคมทูลกรุณาต่อรัชกาลที่ ๓ ขอแบ่งคนเมืองนครลำปางไปตั้งเมืองพะเยา และ เมืองงาว เป็นเมืองขึ้นนครลำปาง พระยาน้อยอินทร์ถึงแก่อนิจกรรม เมื่อ พ.ศ.๒๓๙๑ ที่กรุงเทพฯ

● **เจ้าวรญาณรังษีภักดีราชธรรม** (พ.ศ. ๒๓๙๑ - ๒๔๑๔)

นามเดิมคือเจ้าน้อยญาณรังษี (เจ้าน้อยยารังษี) เป็นโอรสลำดับที่ ๕ ของเจ้าน้อยคำโสมกับแม่เจ้าจอมแก้วราชเทวี ประสูติเมื่อ พ.ศ.๒๓๓๐ เป็นพระยาอุปราชนครลำปางในสมัยพระยาน้อยอินทร์เป็นพระยานครลำปาง เมื่อพระยาน้อยอินทร์ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อ พ.ศ.๒๓๙๑ ได้เป็นผู้รักษาราชการเมืองนครลำปางสืบมา

พ.ศ.๒๓๙๙ สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาฯเลื่อนอิสริยยศพระยานครต่างๆ ในหัวเมืองฝ่ายเหนือขึ้นเป็นเจ้า พระยาอุปราชนครราชสีมาได้เลื่อนเป็น " เจ้าวรญาณรังษีภักดีราชธรรม " เจ้านครลำปาง

➤ ในสมัยเจ้าวรญาณรังษีปกครองนครลำปาง มีเหตุการณ์สำคัญดังนี้

พ.ศ.๒๓๙๖ แต่งทัพนครลำปางร่วมกับทัพกรุงเทพฯไปตีเมืองเชียงตุง

พ.ศ.๒๔๐๐ เจ้าวรญาณรังษีฯ เป็นประธานพร้อมด้วยครูบาอาโนชัยธรรมจินตามณี เจ้าอาวาสวัดปงสนุก ขุนเมือง และพระสงฆ์ ทำพิธีฝังเสาอินทขิล(เสาหลักเมือง)ที่วัดปงสนุก

พ.ศ.๒๔๐๒ พบช้างเผือกที่บ้านหนองหล่ม แคว้นหางฉัตร

พ.ศ.๒๔๐๖ สร้างข่วงหนองกระทิง เจ้าอุปราชนครราชสีมาพรมถึงแก่นิจกรม

พ.ศ.๒๔๑๑ เจ้าวรญาณรังษีฯเข้าร่วมพระราชพิธีบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๕ ที่กรุงเทพฯ เจ้าวรญาณรังษีภักดีราชธรรมถึงแก่พิราลัย พ.ศ.๒๔๑๔

● เจ้าพรหมภักดี (พ.ศ. ๒๔๑๔ - ๒๔๓๕)

นามเดิมคือ เจ้าหนานบุญระวงศ์ (เจ้าหนานวงศ์) ประสูติเมื่อ พ.ศ.๒๓๕๕ เป็นโอรสในพระเจ้าดวงทิพย์ กับ แม่เจ้าบัวแก้วราชเทวี เริ่มรับราชการในตำแหน่งพระยาไชยสงครามในสมัยพระยาน้อยอินทร์เป็นพระยานครลำปาง เลื่อนตำแหน่งเป็นเจ้าราชวงศ์ เมื่อ พ.ศ.๒๓๙๙ ในสมัยเจ้าวรญาณรังษีฯเป็นเจ้านครลำปาง ครั้นถึง พ.ศ.๒๔๐๖ เลื่อนตำแหน่งเป็นเจ้าอุปราชนครลำปาง รัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาฯ แต่งตั้งเป็น " เจ้าพรหมภักดี " เจ้านครลำปางเมื่อ พ.ศ.๒๔๑๖

➤ เหตุการณ์สำคัญสมัยเจ้าพรหมภักดี เป็นเจ้านครลำปางมีดังนี้

พ.ศ.๒๔๑๖ สร้างเสาหลักเมืองหลักที่ ๒ ที่วัดปงสนุก (ภายหลังได้ย้ายมาอยู่เวียงใต้ บริเวณใกล้กับคุ้มเจ้าราชวงศ์)

พ.ศ.๒๔๑๗ แต่งเจ้านายท้าวขุนควบคุมพลนครลำปางสมทบกับกองทัพเชียงใหม่ ลำพูน ไปขับไล่ ลื้อเงิน เจี้ยว พม่า ที่อพยพมาอยู่เขตเมืองเชียงแสน

พ.ศ.๒๔๒๐ เจ้าพรหมภักดีฯอนุญาตให้**พระญาพรหมโวหาร**กวีเอกในคุ้มหลวงนครลำปาง ไปรับราชการกับพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ที่นครเชียงใหม่

พระญาพรหมโวหารมีนามเดิมว่า พรหมินทร์ เกิดเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๔๕ ที่บ้านสันกลางใกล้กับวัดป่าแก่ง (วัดสิงห์ไชย) บรรพชาเป็นสามเณรที่วัดนี้ เมื่ออายุ ๑๗ ปี ต่อมาได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุที่วัดเดียวกัน ระหว่างบวชเรียนได้ศึกษาความรู้ทางศาสนาและการเทศน์ กวีนิพนธ์ล้านนา มีความเชี่ยวชาญในการขับพรรณนาต่าง ๆ อย่างไพเราะเป็นที่ชื่นชอบของคนทั่วไป พระภิกษุพรหมินทร์ได้สึกเป็นฆราวาสเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๗๑ ต่อมาได้เข้ารับราชการในราชสำนักนครลำปาง

พ.ศ. ๒๓๙๑ เจ้าวรญาณรังษีมอบหมายให้พรหมินทร์ไปซื้อช้างที่เมืองแพร่ แต่พรหมินทร์นำเงินที่จะไปซื้อช้างไปเล่นการพนันจนหมดสิ้น ไม่สามารถกลับนครลำปางได้ จึงได้เข้ารับราชการกับเจ้าหลวงวิชัยราชา

เจ้านครแพร่ ต่อมาได้ไปอาศัยอยู่ที่บ้านลับแลง แขวงเมืองพิชัย และภายหลังได้ท่องเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ ในที่สุดได้รับราชการกับเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้านครเชียงใหม่ ประมาณ พ.ศ. ๒๔๑๖

ต่อมาพรหมินทร์ ซึ่งได้รับยศเป็นแสนพรหมโวหาร จากราชสำนักเชียงใหม่ ได้กลับมารับราชการเป็นอาลักษณ์ในคุ้มหลวงนครลำปางสมัยเจ้าพรหมภักษ์ธาดาเป็นเจ้านครลำปาง ได้รับยศเป็นพระญาพรหมโวหาร ถึงปี พ.ศ. ๒๔๒๐ จึงได้กลับเข้ารับราชการในราชสำนักเชียงใหม่ พระญาพรหมโวหารถึงแก่กรรมเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๐

พ.ศ.๒๔๒๑ เจ้าพรหมภักษ์ธาดาขัดขึ้นไม่ยอมปฏิบัติตามคำสั่งรัฐบาลกรุงเทพฯ

พ.ศ.๒๔๒๓ - ๒๔๒๖ เจ้าพรหมภักษ์ธาดา กับ เจ้าไชยสงครามโอรส บาดหมางกับข้าหลวงสามหัวเมืองที่ถูกส่งมาควบคุมการปกครอง พระยาราชเสนาข้าหลวงสามหัวเมืองถูกเรียกตัวกลับกรุงเทพฯ

พ.ศ.๒๔๒๘ เจ้าราชสัมพันธ์วงศ์ (เจ้าน้อยหนันทไชย) ได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าอุปราชนครลำปาง

พ.ศ.๒๔๓๔ รัชกาลที่ ๕ มีพระราชโองการให้เจ้าอุปราชหนันทไชยปฏิบัติราชการแทนเจ้านครลำปาง

พ.ศ.๒๔๓๕ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพรหมภักษ์ธาดาเป็นเจ้านครจางวาง (นอกราชการ)

พ.ศ.๒๔๓๖ เจ้าพรหมภักษ์ธาดาถึงแก่พิราลัย พระชนมายุได้ ๘๒ พรรษา

● เจ้านรันทไชยขวลิต (พ.ศ. ๒๓๓๕ - ๒๓๓๙)

นามเดิมคือเจ้าน้อยหนันทไชย เป็นโอรสเจ้าวรญาณรังษีกับแม่เจ้าสุวรรณาโดยอรรคราชเทวี รับราชการในตำแหน่งเจ้าราชสัมพันธ์วงศ์ เมื่อ พ.ศ.๒๔๑๓ เป็นเจ้าอุปราชนครลำปาง พ.ศ.๒๔๒๘ ต่อมาในปี พ.ศ.๒๔๓๕ รัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาฯ ให้เป็น " เจ้านรันทไชยขวลิต " เจ้านครลำปาง

➤ เหตุการณ์สำคัญสมัยเจ้านรันทไชยขวลิตเป็นเจ้านครลำปางมีดังนี้

พ.ศ.๒๔๓๕ เจ้านรันทไชยขวลิตสร้างเสาหลักเมืองหลักที่ ๓

พ.ศ.๒๔๓๗ เจ้านรันทไชยขวลิตเป็นประธานวางศิลาฤกษ์สร้างสะพานรัชฎาภิเศก ข้ามแม่น้ำวังเป็นอนุสรณ์ในวาระที่รัชกาลที่ ๕ ครองราชย์ครบ ๒๕ ปี

พ.ศ.๒๔๓๘ เจ้านรันทไชยขวลิตพร้อมด้วยเจ้านาย ขุนนางเมืองนครลำปาง พะเยา และเมืองอื่นๆ เข้าเฝ้าถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทองแด่พระมหากษัตริย์สยาม (รัชกาลที่ ๕)

นอกจากนี้ได้บริจาคเงิน ๑๐๐๐ รupi สมทบสร้างสะพานข้ามแม่น้ำวังและถนนดินแดง เชื่อมเมืองนครลำปาง ลำพูน เชียงใหม่ ในปีเดียวกันนี้ได้นิมนต์ครูอาอาโนชัยธรรมจินตามณีไปบูรณะวัดป่าต้นกุ่มเมือง

เจ้านรันทไชยขวลิตถึงแก่พิราลัย พ.ศ.๒๔๓๙ พระชนมายุได้ ๖๔ พรรษา

● เจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต (พ.ศ. ๒๔๔๐ - ๒๔๖๕)

นามเดิมคือเจ้าหนานบุญทวงศ์ เป็นโอรสเจ้านรันทไชยขวลิต กับ แม่เจ้าฟองแก้วราชเทวี ประสูติเมื่อวันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๔๐๐ ณ คุ้มหลวงนครลำปาง เสกสมรสกับเจ้าหญิงคำเวียงขึ้น ราชธิดาในเจ้าวรญาณรังษี

พ.ศ.๒๔๓๔ ได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าราชสัมพันธ์วงศ์

พ.ศ.๒๔๓๘ เลื่อนเป็นเจ้าอุปราช ในสมัยเจ้าอนันท์ไชยขลิตเป็นเจ้านครลำปาง

พ.ศ.๒๔๔๐ รัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาฯ แต่งตั้งเป็น เจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต เจ้าผู้ครองนครลำปาง

พ.ศ.๒๔๔๙ ได้รับยศทางทหารเป็นพันเอกทหารบก

พ.ศ.๒๔๕๔ ได้รับตำแหน่งทางพลเรือนเป็นมหาอำมาตย์โท

พ.ศ.๒๔๕๕ เลื่อนยศเป็นพลตรีนายทหารพิเศษประจำกองทัพบก

พ.ศ.๒๔๕๘ เป็นราชองครักษ์พิเศษ

- กรณีกิจด้านการปกครองและพัฒนาบ้านเมือง และ เหตุการณ์สำคัญ ในสมัยเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต เป็นเจ้านครลำปาง ได้แก่

พ.ศ.๒๔๔๔ ประทานคุ้มเก่าเจ้าอนันท์ไชยขลิตสร้างเป็นที่ว่าการจังหวัดนครลำปาง พร้อมกับสร้างคุ้มหลวงหลังใหม่

พ.ศ.๒๔๔๕ กบฏเงี้ยวบุกนครลำปางแต่พ่ายแพ้ล่าถอยไป ในปีเดียวกันนี้ เจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต ประทานที่ดินสร้างค่ายทหาร โรงทหาร และ โรงพยาบาลทหาร นครลำปาง

พ.ศ.๒๔๔๗ สร้างโรงเรียนบุญทวงศ์

พ.ศ.๒๔๔๘ ถวายช้างพลายสำคัญที่พบที่ปางช้างส่วนพระองค์ที่ทุ่งฝายแด่รัชกาลที่ ๕ และในปีเดียวกันได้ซื้อห้างกิมเซ่งหลีจัดสร้างเป็นโรงเรียนบุญวาทย์วิทยาลัย

พ.ศ.๒๔๕๑ นำขบวนแห่จากนครลำปางลงไปรับเสด็จ รัชกาลที่ ๕ ที่เสด็จกลับจากการประพาสยุโรป

พ.ศ.๒๔๕๒ ประทานทรัพย์ส่วนพระองค์ ๑๐๐๐๐ บาทซื้อไม้ขนสีก ๒๐๐ ต้นสร้างศาลา कैสนามหลวง (ศาลากลางจังหวัด)

พ.ศ.๒๔๕๓ เสด็จไปร่วมงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพรัชกาลที่ ๕ ที่กรุงเทพฯ

พ.ศ.๒๔๕๔ โปรดให้ขยายถนนริมแม่น้ำวังสายหัวเวียง สร้างสะพานข้ามห้วยแม่กระต๊อบ

ทางด้านศาสนา เป็นประธานในการสร้างวัด ปฏิสังขรณ์วัดร่วมกับพ่อค้าชาวพม่า ไทยใหญ่ และ ชาวนครลำปาง เช่นวัดจองคา วัดพระธาตุขวยปู่ วัดพระแก้วดอนเต้า วัดพระธาตุไฮสร้อย วัดบุญวาทย์วิหาร วัดหมื่นกาด วัดทุ่งฝาย วัดสิงห์ไชย วัดศรีบุญโยง เป็นต้น

เจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิตถึงแก่พิราลัย วันที่ ๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ พระชนมายุได้ ๖๕ พรรษา พระราชทานเพลิงศพ เมื่อ พ.ศ.๒๔๗๐

มงคล อุกนีก ผู้เรียบเรียง

๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๔

เอกสารอ้างอิง

การดำรงอยู่ของเรื่องเล่าวีรบุรุษหนานทิพย์ช้างในจังหวัดลำปาง	(วิทยานิพนธ์)
ของเก่าเมืองละคอน	(หนังสือ)
คร่าวทิพย์ช้าง	(เอกสาร)
จามเทวีวงศ์	(หนังสือ)
เจ้าหลวงลำปาง	(ฉบับร่าง)
ชินกาลมาลีปกรณ์	(หนังสือ)
ตำนานพระบรมธาตุลำปางหลวง	(หนังสือ)
ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่	(ฉบับสำนักนายกรัฐมนตรี)
ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่	(อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค.เวียอาจ)
ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ฉบับ ๗๐๐ ปี	(หนังสือ)
ตำนาน ๑๕ ราชวงศ์ภาคปรัวรรต	(สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่)
ตำนานมูลศาสนา	(กรมศิลปากร)
ตำนานมูลศาสนา	(วัดเชียงใหม่)
ตำนานมูลศาสนา	(วัดศรีเตี้ย)
ตำนานเมืองลอง	(หนังสือ)
ตำนานวัดป่าแดง	(หนังสือ)
ไทยรบพม่า	(หนังสือ)
ไทยวน คนเมือง แห่งลุ่มแม่น้ำวัง	(หนังสือ)
ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๒	(หนังสือ)
ประชุมพงศาวดารฉบับราชบุรุษ พื้นเมืองเชียงใหม่	(หนังสือ)
ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๙ และ เล่ม ๑๐	(หนังสือ)
ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๓	(หนังสือ)
ประวัตินครลำปาง	(แสน ธรรมยศ)
ประวัติเจ้าพ่อทิพย์ช้างฉบับวัดบ้านเอื้อม	(เอกสาร)
ประวัติศาสตร์ล้านนา	(หนังสือ)
ประวัติศาสตร์พม่า	(หม่อง ทิน อ่อง แปลโดย เพ็ชรี สุมิตร)
ปูชนียสถานสำคัญสมัยเขลางค์นคร	(หนังสือ)
พงศาวดารพม่า	(กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์)
พงศาวดารโยนก	(หนังสือ)
พงศาวดารสุวรรณทองคำ	(หนังสือ)
พระราชพงศาวดารพม่า	(หนังสือ)
ลานนา-ล้านนา เป็นของใคร	(หนังสือ)
ลำปางในพงศาวดารไทยถิ่นเหนือ	(หนังสือ)
ลัวะในล้านนา	(หนังสือ)
หนังสือที่ระลึกพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระยาพรหมโวหาร (๒๕๖๑)	(หนังสือ)